
Josif PAPIĆ

STRADALNIK U RATU I MIRU

*J*a, Anđelija Papić, supruga pokojnog Josifa Papića, ispričaću koliko znam kako je preživio fašizam, odnosno Drugi svetski rat. Moram da priznam da mi je on o tom delu svog života malo pričao, bila je to tema o kojoj nije želeo da razgovara, previše ga je to bolelo. No, ipak godine provedene u zajednici od 1951. do 1993. godine, otkrile su mi mnoge tajne. U tome su mi pomogli susreti sa Višegradanima, poznanicima iz Banjaluke, bilo njegovim ili njegove porodice.

Josif Papić rođen je 1926. godine u Višegradu. Bio je treće dete oca Isaka Papo i majke Jozefine, rođene Levi.

Neposredno pre početka rata, 1941. godine, najuža porodica Isaka Papo živi ovako: starija ćerka Zlata, svršeni farmaceut, udata za Duška Pajića, šumarskog inženjera, živi u Živinicama; mlađa ćerka, Estera studira medicinu u Beogradu; sin Josif učenik je gimnazije u Banjaluci; supruga Jozefina je zbog zdravstvenih problema u Sarajevu na lečenju; jedino je Isak u Višegradu u porodičnoj kući, na svom poslu. U najtežem trenutku (rat je počeo, Nemci su okupirali Jugoslaviju) porodica je rasturena, treba je okupiti, ali kako?

Estera preduzima sve što je u njenoj moći. Odlazi u Banjaluku, uzima brata Josifa i odvodi ga ocu u Višegrad, stupa u vezu sa svojim školskim drugovima iz Sarajeva, koji će joj prihvatiti majku iz bolnice

i otpratiti na voz za Višegrad, i problem će biti rešen. Ali zadovoljstvo kratko traje jer ubrzo stiže vest da je pruga Sarajevo–Višegrad „podignuta“ i da se majka ne može vratiti kući. Drugovi iz Sarajeva je teše, obećavaju da će joj majku skloniti i sačuvati. Možda bi tako i bilo da majka Jozefina nije odbila da ode u njihovo sklonište. Ona odlazi kod svojih (dever, Isakov rođeni brat sa suprugom je živeo u Sarajevu), pa kako bude njima biće i njoj. Nažalost, posle nekoliko dana ustaše su ih odvele u Jasenovac. Očaj je obuzeo Isaka, bez supruge je izgubljen, deca ga ne prepoznaju. Estera preuzima sve poslove u kući kako bi ocu i bratu bilo makar malo bolje.

Omladinci skojevci, čiji je aktivan član Estera, spremaju ustanak u Srbiji. Oni žele da je Estera tada sa njima. Dolaze u Višegrad, traže od nje da im se pridruži. Ona za ljubav oca i brata odbija da pođe sa njima. Misli da će im se pridružiti čim zbrine oca i brata. Estera ne shvata kakva su vremena došla, planovi iz dana u dan propadaju. Tako je i njen propao. Niti je zbrinula oca i brata, niti je otišla u rat. Sutradan su Nemci došli po nju i odveli je, prvo u logor Kerestinac, pa Gradišku, pa Jasenovac, koji nije preživela.

Otac Isak, stic Nino, strina Nina i Josif odlaze u izbeglištvo prema Crnoj Gori koja je pod okupacijom Italije. Sele se iz mesta u mesto, bivaju i primani i dobro i loše. U nekom od tih mesta priključila im se i Zlata sa svojim suprugom Duškom. Kratko bivaju zajedno. Josif upoznaje neke porodice koje imaju veze sa partizanima, odlučan je da im se priključi. Otac se protivi, ne veruje da će mu sin sa nepunih 17 godina izdržati rat. No, Josif ipak odlazi. Partizanske jedinice u kojima je Josif bore se po Crnoj Gori.

Kad je 1943. godine Italija kapitulirala jedan deo njihove vojske formirao je brigadu „Garibaldi“. Partizani se povezuju s njima u zajedničkoj borbi protiv ustaša i Nemaca. Josif zna italijanski i zato ga partizani prebacuju u štab brigade „Garibaldi“, kao vezu i tumača. Dok je još trajao rat saznao je da su mu oca, strica i strinu, koji su već bili umorni od bežanja, Nemci odveli u logur Aušvic. Nije znao šta je sa Zlatom i Duškom. Da li je moguće da je Zlatu spasilo prezime Pajić?

Kraj rata ga je zatekao kao Garibaldinca. Vojska se rastura, svako ide svojim, idu kući. Josif se ne odlučuje da napusti kasarnu. Nema hrabrosti da se suoči sa istinom, plaši ga pitanje: imam li ikog svog? U kasarni postoji neki rad i red, on se tome prilagođava. I pored svega shvata da mu tu nije mesto. U normalnim uslovima, kad je imao svoju

porodicu, kad je maštao o budućnosti, nikad sebe nije video kao vojnika. Komandant shvata Josifovu situaciju, savetuje mu da ode do svoje kuće i suoči se sa stvarnošću, pa ako nema ništa bolje neka se vrati.

Josif odlazi u Višegrad, svoj rodni grad. Dolazi u prodičnu kuću. Tamo zatiče policiju. To više nije njegova kuća, to je sad policijska stanica. Vlasti i meštani su iznenađeni da je još neko od njih živ. Josif, još uvek dečak (ima samo 19 godina) razočaran i tužan odlazi. Nije mu krivo zbog policijske stanice, jer i sam ne zna šta bi sam u opljačkanoj kući. Ima još nade. Njegov tata Isak svojevremeno je kupio kuću u Beogradu, mislio je da celu porodicu preseli u Beograd kad Braco stigne za studije. Kuća je velika, biće nešto i za njega, tim pre što je otac ceo prvi sprat držao za sebe. Brigu o zgradi je vodio advokat Mirko Jevđević. Josif (Braco) je doputovao u Beograd. Našao je Mirka koji mu se obradovao ali i izvinjavao što je dozvolio da se očev stan podeli na dva dela i da se neke porodice u njih usele. Molio je za oprostaj, što je i on, njihov veliki prijatelj, poverovao da su svi mrtvi. Mirko kaže da je mislio da nema smisla držati stan, već opljčkan tokom rata, prazan, dok ljudi sa porodicama nemaju gde da se smeste (Beograd je tokom rata razrušen). Josif mu je oprostio i tešio ga: Ne sekiraj se Mirko, i ja bih to isto uradio da sam bio na tvom mestu.

Josif se vratio u kasarnu. Sa setom se sećao poslednjih dana izbeglištva. Shvatio je da je lakša nevolja u društvu svojih, nego samoća u slobodi. Kasarna je puna ljudi sličnih sudbina. Ona je tada bila uteha za nesrećnike. Postao je mirnodopski oficir. Seli se iz mesta u mesto, iz jednog roda vojske u drugi, prema potrebama. Počeo je da prima platu, nije više morao da spava u kasarni, mogao je da iznajmi sobu. Tako su ga ta premeštanja dovela u Belu Crkvu, gde je upoznao mene, svoju buduću suprugu, Anđeliju Stojkov, učenicu gimnazije.

U Beloj Crkvi je, pored celog radnog vremena, učio i privatno polagao gimnaziju, tada osmi razred i veliku maturu. Ranije razrede je ispolagao u Beogradu, takođe privatno, pored posla. Bio je odličan đak. Iz Bele Crkve premeštaju ga u Banjaluku, a zatim u Beograd. Za sve to vreme mi se dopisujemo i retko viđamo, jer ja sam živela u pograničnoj zoni, a da bi se tu došlo, morale su da se traže dozvole. Ljubav nije bila dovoljan razlog za dobijanje dozvole.

U Banjaluci radi i redovno podnosi zahtev za studije. Biva odbijen. U Beogradu nastavlja sa zahtevima za studije i opet biva odbijen. Premeštaju ga sa posla na posao, i tako je došao za zapisničara u vojni sud, kod generala Jakića. Ovaj general, zadovoljan njegovim radom,

interesuje se gde je i kada završio pravni fakultet. Kad mu je Josif rekao da ima samo veliku maturu, i da je više puta odbijan njegov zahtev da mu se omogući studiranje, Jakić iznenađen a dobronameran, preporučuje Josifa za studije. Konačno postaje redovan student pravnog fakulteta. Bila je to velika radost za nas. On vredno uči, ispите polaže redovno (sve sa ocenama 10). Već u junu 1951. godine završio je prvu godinu. Ja završavam veliku maturu. Moći ćemo konačno da se uzmemo, jer smo dozvolu za brak (od vojske) dobili, ali ne i od mojih roditelja. Bez njihove saglasnosti dolazim u Beograd da živim sa njim u iznajmljenoj sobi. Ubrzo sam ostala trudna, venčali smo se; i kad je gazdarica saznala za moju trudnoću otkazala nam je sobu. Upravnik vojnog studentskog doma dodeljuje nam sobu na šestom spratu, bez lifta. Josif, u brizi za moju trudnoću, traži bolje rešenje. Selimo se u drugi studentski dom, imamo sobu na trećem spratu (sa zajedničkom kuhinjom i toaletom). Tu nam se rodio sin Dragan 1952. godine. Beba traži svoje, malo imamo, treba se skućiti. Ti problemi više muče Josifa nego mene. Nemam šta da obučem, jer imam deset kilograma više. Tetka Ruta mi šalje dve haljine. Josif je tužan i želi da me ohrabri, odvodi me ispred svoje kuće (za koju ja nisam znala), pokazuje mi je i kaže: Kad ja prodam ovu kuću, neće moj sin i moja žena ni u čemu oskudevati! Ne shvatajući šta mi priča rekla sam mu da je mogao prodati i neku iz Knez Mihajlove – više bismo para dobili!

Nastalo je ubeđivanje i poverovala sam mu. Ništa nismo prodali. Mislila sam da je nemoralno prodati ono što nisi zaradio.

Neki mesec kasnije došao je Duško iz Banjaluke kod nas. Kad je video kako živimo i koliko nemamo, predložio je da se kuća iz Višegrada proda kao neuseljiva (u Višegradu je sazidana nova policijska stanica a njegovu kuću su dodelili nekom svom službeniku, umesto da je nama vrata). Kuća je prodana, a od naše polovine kupili smo krevetac sa madracom i ćebetom za dete, dva štofa za kapute i materijal za šest košulja. Josif je nastavio sa studijama, ja sam pauzirala. Kad je on diplomirao ja sam počela da studiram matematiku na višoj pedagoškoj školi. Diplomirala sam 1957. godine i zaposlila se. Dolazimo nekako do stana. Josif sprema advokatski ispit, i prvi posle rata, polaže ga sa ocenom pet. Ja radim u školi, čeka me državni ispit, naravno polažem ga i ja sa ocenom pet. Vreme je za drugo dete. Planirano, učinjeno – 1959. godine dobili smo sina Mladena.

Josif teško podnosi vojsku, želi da je napusti ali je zabrinut što bi na drugom radnom mestu primanja mogla da budu manja. Naravno, bila sam za njegov izlazak iz vojske, pa nekada smo imali i mnogo manje!

Izašao je iz vojske, krenulo je dobro. Postao je načelnik za prosvetu i kulturu Beograda, potom i sekretar Skupštine grada Berograda, sekretar Stalne konferencije gradova, sekretar Srpske akademije nauka i umetnosti, administrativni direktor Centroprodukta u Milanu. Svugde je radio, radio je stručno i pošteno. No, dobro se ne vraća uvek dobrim. Tako smo mi, kao porodica, bili velike žrtve ustava iz 1974. godine. Papić je bio član ustavne komisije, nije se slagao sa nacrtom ustava i time grdno zamerio Kardelju. Dolanc, njegova produžena ruka, surovo je kažnjavao neposlušne. U tom vremenu u Srbiji je stradalo mnogo ljudi, ali svaki na drugi način, kako se narod ne bi setio. Josif je morao da da ostavku na posao. Braneci se od optužbi, zamera im se još više.

Cenjani, poštovani Pavle Savić, akademik, saznajući za subinu Papića uzima ga za svog sekretara u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Tako se Papić ponovo uključuje u život. Porodica počinje da živi normalno. Ja radim u školi, deca su nam dobra. Dragan, stariji sin, odličan je student arhitekture, dobija nagrade na raznim konkursima za dizajn. Mlađi sin Mladen je odličan đak i omiljen u školi. Sve izgleda dobro. Josif nastavlja da se brani, dokazuje svoju čestitost, ali moćnicima se to ne sviđa. Kažnjavaju nas još gore, izgubili smo i Mladena! Josif tek tad shvata u kakvoj zemlji živi. Da bi sačuvao ostale članove porodice, ćuti i ne protivreći. On radi u Srpskoj akademiji nauka, sve dok je Pavle Savić bio predsednik akademije. Posle odlazi u Milano, kao administrativni direktor firme Centroprodukt. Radeći za tu firmu, na jednom službenom putu umire 22. aprila 1993. godine.

Nešto o roditeljskim porodicama Josifa Papića

Očeva porodica Papo je poreklom iz Mostara. Bila su četiri brata. Jedan od njih ostao je da živi u Mostaru, iz te porodice rat je preživio Isidor Papo – čuveni hirurg. Pomenula bih da nas je on dva puta posećio u Milanu. Drugi od četvoro braće sa svojom ženom živeo je u Sarajevu. Oni su zajedno sa majkom Josefinom odvedeni u Jasenovac i niko od njih, mučenja u tom logoru, nije preživio. U Višegradu je živio Isak Papo, Josifov otac, sa suprugom i troje dece, i njegov mlađi brat Nino sa suprugom. Oni nisu imali dece. Oni su kao izbeglice iz Crne Gore 1943. godine odvedeni u Aušvic. Oba brata su umrla u tom

logoru, vratila se sarno Nina koja je nekoliko godina kasnije umrla u staračkom domu u Zagrebu.

Šta znam o porodici Levi, iz koje potiče majka moga muža? Bila je to mnogočlana porodica. Ostala je živa samo najmlađa Jozefinina sestra Ruta, koja je živela u Rijeci. U posleratnom vremenu, razdaljina Beograd–Rijeka bila je velika. Nepostojanje telefonske veze, obostrane radne i životne obaveze, sve je to doprinelo da smo se retko viđali.

Češće smo se viđali tek kad je Ruta otišla u penziju. Dolazila je kod nas na duže vreme tako da smo se bolje upoznale i zavogle. Od nje sam saznala i nešto o porodici Levi. Bilo ih je osam sestara i jedan brat. Sva ženska deca su se školovala, jedino je brat bio pekar. Njihova majka je u Banjaluci, gde su živeli, imala nadimak – La pametna.

Najstarija sestra Jozefina, Josifova majka, završila je učiteljsku školu u Beču, dobila posao u Višegradu, gde je i upoznala svog supruga Isaka. Još jedna sestra je bila učiteljica u nekom bosanskom selu. Ostale sestre su bile činovnice, u sudu i sličnim ustanovama. Sve su bile udate i imale svoju decu. Ruta je bila profesor u Sušaku. Kad su Italijani okupirali Sušak, pozvali su je na razgovor. Ponudili su joj da promeni ime i postane Italijanka ili Hrvatica i da će tako moći da nastavi da radi. Ona je odbila ponudu rekavši im, da su njeni već 500 godina u ovoj zemlji, Jevreji, i da ona nema šta tu da menja. Posle izvesnog vremena odvedena je u ženski logor u Italiju (spisak sa potpisima njenih logorskih prijateljica poklonila sam Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu).

Preživela je logor i kad je Italija kapitulirala priključila se partizanskim jedinicama. Iz rata je izašla kao kapetan avijacije. U razgovoru s njom saznala sam koliko je ona bila radna i korisna za Rijeku, radeći kao profesor i direktor gimnazije, predavač na višoj školi i obavlajući druge poslove. Kasno se udala, posle pedesete godine, za Svare Vladimira, uglednog građanina Sušaka. Bio je to solidan brak. Ruta se celog života raspitivala o tome kako su članovi njene porodice stradali. Ništa lepo nije saznala. Najveći deo njih je završio u logoru Jasenovac. Sa Zlatom je otišla da obiđe Jasenovac. Bila je razočarana kad u spisku žrtava nije našla njihova imena. Zlata je burno reagovala i skoro se posvađala sa kustosom muzeja.

Kompletnu brigu o Ruti preuzeli smo kad smo otišli u Italiju. Više puta je dolazila kod nas i ostajala po mesec i više dana. Kad su je starost i samoća izolovali, otišla je u starački dom.

Preko jevrejske opštine i doma dobijali smo vesti o njoj. Ubrzo je umrla, 1992. godine. Odnosi između Beograda i Zagreba, zbog poznatih događaja, tada su bili veoma loši. Mi, sa beogradskim pasošima, nismo bili dobrodošli u Hrvatsku. Stoga, da bi došao na Rutinu sahranu, Josif koristi svoje prijateljstvo sa Italijanima, s njima prelazi granicu i prisustvuje njenoj sahrani. Odlazi u stan, uzima dokumenta i fotografije a ključeve ostavlja u komšiluku. Nikada više nismo otišli tamo i ne znamo šta je bilo sa stanom i stvarima u njemu.

Kad smo poslednji put bili s Rutom, želela je, kako je rekla, da nam kaže nešto o smrti Josifove majke. Rekla je: Ne može to u grob sa sobom da odnese! Rekla je, a bolje da nije. Samo bolesni umovi ustaša, mogli su da smisle zlodela o kojima je pričala Ruta. Sažaljevala sam u tom trenutku mog jadnog i potresenog muža. Užasnut svime što je čuo, samo je zanemeo.

Moj prvi susret sa Zlatom

Kad je naš Dragan imao nepunih godinu dana, Zlata nas je pozvala da dođemo kod njih u Banjaluku. Ona je radila u apoteci. Ponuđeno joj je da bude upravnik apoteke, jer je tokom rata bila partizanka. Vlasnik je bio gospodin Bramer – Jevrejkin koji se živ vratio iz logora. U toj Bramerovoj apoteci ona je pre rata stažirala. Naravno, odbila je, nije u rat otišla da uzima nešto što je tuđe! Rekla je: Najbolje će gospodin Bramer voditi svoju apoteku. Ostala je da radi u njoj sve do odlaska u Sarajevo. Ta apoteka je kasnije nacionalizovana, ali Banjalučanima ne smeta da je još uvek zovu Bramerova apoteka u Gospodskoj ulici. Duško je takođe odlazio na posao, ja sam ostajala sa bakom, Duškovom mamom i Zoranom, njihovim sinom koji je već išao u školu. Baka mi je pričala o njenim brigama o Dušku i Zlati dok su bili u izbeglištvu, o tome kako im je sačuvala imovinu, o tome kako se brinula dok se Zlata lečila od tuberkuloze zarađene u ratu i drugim okolnostima iz života. Rekla je da nikada ne može da zaboravi susret Zlate sa preživelim bratom Josifom. Bio je to susret neviđene sreće okupane suzama! Zlata i Duško su umrli u Sarajevu u toku poslednjeg rata koji je izbio u Bosni, u zimu 1992/1993. godine. Bez hrane, lekova i grejanja. Njihov sin Zoran, profesor međunarodnog prava, živi s porodicom u Londonu.